

УДК 343.141/143 (477)

М. М. Стоянов

СИСТЕМА ПРАВИЛ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Актуальність теми дослідження. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) 2012 року вперше надав легальне визначення допустимості доказів. Проте правила допустимості доказів через їхню універсальність у кримінальному провадженні в тексті КПК України не систематизовано, а розміщено в різних його розділах та главах. У зв'язку із цим виникає необхідність систематизації правил допустимості доказів для полегшення їх правозастосування.

Метою статті є систематизація правил допустимості доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що поняття допустимості доказів у науці кримінального процесу визначається більшістю сучасних фахівців через встановлення переліку умов (критеріїв, підстав, компонентів, елементів, правил) допустимості отриманих відомостей про факти [1, с. 57–58; 2, с. 27]. Із таким підходом варто погодитися, зазначивши лише, що розбіжності в питанні визначення терміна, який найчастіше застосовується авторами, не мають принципового значення, вони є змістовно синонімічними.

Аналіз дискусійних питань про зміст кожного критерію дозволяє зробити висновок про те, що вчені-процесуалісти встановлюють різні критерії дослідження доказів із точки зору їх допустимості. Водночас майже всі фахівці називають серед умов допустимості доказів у кримінальному провадженні такі складові елементи: належний суб'єкт, належний спосіб, належне джерело, належна форма закріплення відомостей про факти.

М.М. Кіпніс визначає допустимість як сукупність умов, передбачених законодавством для здійснення процесуальних дій, їхню послідовність, порядок закріплення та оформлення процесуальних дій, процесуальні строки [2, с. 5].

А.А. Костаков розрізняє три критерії допустимості доказів: 1) законність джерела фактичних даних; 2) законність способу отримання фактичних даних; 3) законність закріплення фактичних даних [3, с. 6–12].

К.Б. Калиновський та О.В. Смирнов серед критеріїв допустимості доказів виділяють, окрім належного суб'єкта доказування, належного джерела доказів, належного способу збирання доказів та законної процесуальної форми збирання доказів, законну процедуру перевірки доказів [4, с. 190]. Вважаємо, що визнання недопустимими відомостей у цілому обумовлено порушенням загальних правил допустимості, які зведені до правил про необхідність належного джерела, належного суб'єкта та належної процесуальної форми збирання доказів.

В аспекті останньої вимоги вважаємо невірним твердження про необхідність віднесення до умов допустимості доказів належної процедури перевірки доказів. Набуття відомостями про факти властивості допустимості як відповідності встановленій процесуальній формі відбувається під час збирання доказів. Проте,

виходячи з положень КПК України 2012 року, порушення процесуальної форми під час перевірки (дослідження) доказів, також мають наслідком його недопустимість. Зокрема, ст. 290 КПК України встановлено процесуальний порядок відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження. При цьому якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, то суд не має права допустити відомості, що містяться в них як докази (ч. 12 ст. 290 КПК України). Крім того, ч. 2 ст. 23 КПК України встановлено, що не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України (ідеться, наприклад, про показання свідків чи потерпілих, наданих у порядку ст. 225 КПК України).

Для підтвердження вказаної позиції варто звернутися до наукового доробку Г.М. Резніка [5, с. 19], який зазначає, що під час визначення допустимості доказів має місце приведення ознак, які характеризують процесуальну форму доказів, відповідно до норм кримінально-процесуального права. Це означає, що питання про допустимість доказів треба вирішувати не на власний розсуд, а шляхом простого застосування права.

У сучасній науковій літературі серед вчених-правознавців існує думка, що допустимість є властивістю як доказів, так і їхніх процесуальних джерел [6, с. 183]. Інші ж автори подібне роздвоєння поняття допустимості вважають недоцільним. Так, поділяючи оцінку доказів та їхніх процесуальних джерел, С.М. Сівочек акцентує увагу на тому, що більш точним є те, що допустимість є властивістю не доказів (відомостей про факти), а їхніх процесуальних джерел [7, с. 10].

Ця думка є дискусійною. Більш правильним здається розуміння під допустимістю саме властивості доказу, що виражається у вимозі дотримання вказівок кримінально-процесуального закону щодо суб'єктів, джерел, способів і порядку збирання (отримання, закріплення, приєднання до справи) відомостей про факти, що дають можливість використовувати їх для встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні [8, с. 9]. Тобто допустимість – це відповідність доказу вимогам кримінально-процесуального права, наявність належної процесуальної форми.

На основі детального аналізу теоретичної сутності категорії допустимості доказів зазначимо, що кримінально-процесуальний інститут допустимості доказів утворений групами правил, що визначають поняття доказу та його допустимості, способи та порядок збирання доказів (тобто надання їм процесуальної форми), коло суб'єктів, правомочних збирати докази в кримінальному провадженні, коло суб'єктів, уповноважених вирішувати питання про визнання доказів недопустимими, а також процесуальний порядок ухвалення такого рішення та його процесуальну форму.

Торкаючись питання правової регламентації допустимості доказів, необхідно відзначити, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України містить визначення поняття допустимості доказів (ст. 86 КПК України), але не виділяє, за винятком випадків істотного порушення прав та свобод людини (ст. 87 КПК України), критерії вирішення питання про недопустимість доказів. Крім того, висно-

вок про визнання за доказами цієї невід'ємної ознаки постає з положень класичної теорії доказів, зі змісту ч. 3 ст. 62 Конституції України (норма про неможливість обґрунтування обвинувачення на доказах, отриманих незаконним шляхом) та ч. 1 ст. 84 КПК України (легальне поняття доказів). У цілому норми, що прямо або опосередковано стосуються допустимості доказів, хаотично розташовані в тексті чинного КПК України.

Кримінально-процесуальний закон не містить конкретних умов допустимості доказів. Водночас український законодавець формулює правила допустимості доказів як у позитивній (визначення поняття допустимості, допустимих джерел доказів), так і в негативній формі (визначення окремих підстав недопустимості отриманих відомостей про факти). Визначаючи правила допустимості отриманих відомостей у позитивній формі, законодавець, таким чином, прагне вказати на загальну спрямованість процесу доказування на дотримання режиму законності процесуальної діяльності в цілому. Однак із позиції юридичної техніки акцент правової регламентації все-таки робиться на встановленні недопустимості доказів.

Негативний метод регулювання допустимості доказів здійснюється законодавцем двома шляхами: включенням прямої заборони в текст кримінально-процесуального закону та включенням непрямої заборони, коли формулюються норми загального характеру, наслідком яких стають умови й випадки недопустимості визначеної інформації.

К.І. Сутягін, визнаючи специфіку дії інституту допустимості в кримінальному й цивільному процесах, пов'язує перший переважно з негативним методом регулювання, а другий – із позитивним. При цьому позитивний метод допускає, що «для встановлення деяких обставин необхідні визначені докази» [9, с. 27]. Учений вбачає зв'язок позитивного методу регулювання допустимості зі спадщиною формальної системи доказів. Принцип вільної оцінки, не усуваючи інституту допустимості доказів, водночас забороняє обумовлювати допустимість тих або інших доказів характером досліджуваних фактичних обставин («жодний доказ не має заздалегідь встановленої сили») [9, с. 28].

Таке твердження знаходить підтримку в працях багатьох дослідників. Так, важливим у законодавчому визначенні свободи оцінки доказів, на думку Н.М. Пілюгіної, є положення, відповідно до якого закон, вказуючи перелік джерел доказів, із яких можуть бути отримані відомості, необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, водночас не визначає, якими саме доказами повинні бути встановлені складові елементи предмета доказування. Свобода оцінки доказів, на її думку, виключає визначення заздалегідь сили тих або інших доказів, їхнього переважного значення, якісної й кількісної характеристики окремих доказів і всієї їх сукупності в цій справі [10, с. 17].

Цю точку зору цілком логічно спростовують автори, які визначають, що певні обставини можна встановити тільки на підставі висновку експерта [11, с. 230; 12, с. 252]. Відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів

щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України.

Для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ст. 242 КПК України). На це звертає увагу Пленум Верховного Суду України в Постанові № 8 від 30 травня 1997 року «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», вказавши, що акти та інші документи, у тому числі відомчі, де зазначаються обставини, встановлені із застосуванням спеціальних знань (наприклад, про причини аварії, розмір нестачі матеріальних цінностей), не можуть розглядатися як висновок експерта та бути підставою для відмови в призначенні експертизи.

Доречним у такому разі буде наведення прикладу із судової практики. Незважаючи на те, що приклад наведено на підставі КПК України 1960 року, у цілому такий підхід є властивим й для практики застосування нового кримінального процесуального законодавства.

Так, колегія суддів Судової палати в кримінальних справах в ухвалі від 12 лютого 2009 року зазначила: «Суд першої інстанції обґрунтував висновок про ступінь тяжкості заподіяних потерпілим тілесних ушкоджень недопустимим доказом – даними актів їх судово-медичного освідчування. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 76 КПК України для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень обов'язково призначається експертиза. Як вбачається з матеріалів порушеної в порядку ст. 27 КПК України кримінальної справи щодо ОСОБА_1 за ч. 1 ст. 125 КК України, суд всупереч цим вимогам закону не призначив судово-медичну експертизу для визначення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, виявлених у ОСОБА_2, ОСОБА_4 та ОСОБА_3, а свої висновки про наявність у цих осіб легких тілесних ушкоджень обґрунтував даними актів їх судово-медичного освідчування. Разом із тим дані вказаних актів не мають доказового значення, оскільки вони не відповідають вимогам ч. 2 ст. 65 КПК України» [13].

В аспекті наведеного вище необхідно зазначити, що розуміння такого компонента допустимості доказів, як належне джерело, трактується науковцями, як правило, виключно як законність отримання доказів лише з передбачених законом джерел (ч. 2 ст. 84 КПК України). Проте це не зовсім так. Належність джерела означає також і відповідність відомостей про обставини злочину відповідному передбаченому законом процесуальному джерелу доказів. Тому вважаємо вірними твердження фахівців, які зазначають, зокрема, що інформація, яка має відношення до справи, яка відома певній особі, може бути отримана з такого джерела, як показання свідка, а якщо це інформація, якою володіє особа, якій було злочином заподіяно моральну, матеріальну або фізичну шкоду, джерелом доказів буде показання потерпілого [12, с. 252].

Варто також додати, що, на відміну від кримінального процесуального права, інші процесуальні галузі права України містять норми, відповідно до яких обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказу-

вання, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування (ч. 2 ст. 59 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 4 ст. 70 Кодексу адміністративного судочинства України, ч. 2 ст. 34 Господарського процесуального кодексу України). Враховуючи вищезазначене, вважаємо необхідним закріплення подібного положення й у тексті кримінально-процесуального закону.

Висновки. Таким чином, незважаючи на легальне визначення поняття допустимості доказу, наведення орієнтовного переліку випадків визнання доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, недопустимими, доводиться констатувати, що правила допустимості (недопустимості) доказів не систематизовані в КПК України. З одного боку, це пояснюється тим, що вся кримінальна процесуальна діяльність певним чином поєднана з доказовою діяльністю суб'єктів кримінального провадження, а з іншого – формалізм у визначенні підстав визнання відомостей недопустимими полегшує правозастосування та врешті-решт сприяє досягненню завдань кримінального провадження.

Література

1. Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе / В.В. Золотых. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 288 с.
2. Кипнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н.М. Кипнис. – М. : Юристъ, 1995. – 128 с.
3. Костаков А.А. Допустимость и принадлежность доказательств : [конспект лекций] / А.А. Костаков. – Л. : Ин-т усоверш. следств. работников, 1991. – 16 с.
4. Уголовный процесс : [учебник] / [А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский]; под общ. ред. А.В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2008. – 704 с.
5. Резник Г.М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Г.М. Резник. – М. : Юридическая литература, 1977. – 117 с.
6. Барабаш А.С. Механизм установления свойств и характеристик доказательств / А.С. Барабаш // Вестник Красноярского государственного университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2005. – № 6. – С. 181–185.
7. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С.М. Сівочек ; Нац. академія внутр. справ України МВС України. – К., 2003. – 17 с.
8. Гридчин А.А. Обеспечение допустимости доказательств на предварительном следствии: процессуальные вопросы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности» / А.А. Гридчин ; Юридический институт МВД Российской Федерации. – М., 1999. – 21 с.
9. Сутягин К.И. Основания и процессуальный порядок исключения недопустимых доказательств в ходе досудебного производства по уголовному делу : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности» / К.И. Сутягин ; Санкт-Петербургский университет МВД России. – СПб., 2007. – 213 с.
10. Пилюгина Н.Н. Свобода оценки доказательств в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности» / Н.Н. Пилюгина ; Саратовский юридический институт МВД России. – Саратов, 2007. – 22 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одісей, 2013. – 1104 с.
12. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] / за заг. ред. Ю.П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одісей», 2009. – 815 с.
13. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 лютого 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3110860>.

Анотація

Стоянов М. М. Система правил допустимості доказів у кримінальному провадженні України. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню системи правил допустимості доказів у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Умови допустимості доказів класифіковано з використанням формально-юридичного методу наукового пізнання. Обґрунтовано виділення такого компоненту допустимості, як належне дослідження доказів. Вказано на необхідність систематизувати правила допустимості доказів шляхом викладення критеріїв допустимості в одній статті Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: доказування, докази, допустимість доказів, критерії допустимості.

Аннотация

Стоянов Н. Н. Система правил допустимости доказательств в уголовном производстве Украины. – Стаття.

Статья посвящена исследованию системы правил допустимости доказательств по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины. Условия допустимости доказательств классифицированы с применением формально-юридического метода научного познания. Обосновано выделение такого компонента допустимости, как надлежащее исследование доказательств. Указано на необходимость систематизировать правила допустимости доказательств путем изложения критериев допустимости в одной статье Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: доказывание, доказательства, допустимость доказательств, критерии допустимости.

Summary

Stoyanov M. M. System rules the admissibility of evidence in criminal proceedings Ukraine. – Article.

The article is devoted research of the system of rules of admission of proofs on the new Criminal judicial code of Ukraine. The terms of admission of proofs are classified with the use of formal-juridical method of scientific cognition. The selection of such component admission as proper research of proofs is grounded. A necessity to systematize the rules of admission of proofs by exposition of criteria admission in one article of the Criminal judicial code is indicated.

Key words: proving, proofs, admission of proofs, terms of admission.

УДК 343.621(477)

Н. Л. Березовська

УБИВСТВО З МИЛОСЕРДЯ?

Постановка проблеми. Часто аборт за бажанням обґрунтовують милосердям до ненародженої небажаної дитини. Чи так це? Право людини на життя закріплюється в ч. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), у ч. 1 ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.), у ст. 1 Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари (1983 р.), у ст. 2 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини (1995 р.), у ст. 27 Конституції України (1996 р.), у ст. 281 Цивільного кодексу України (2003 р.).

Конституція України проголошує життя особи найвищою соціальною цінністю [1].

Цивільний кодекс України містить окрему ст. 281 під назвою «Право на життя» (зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 2135-IV (2135-15) від 02.11.2004 р. – *Н. Б.*):